

Hij droeg mij op, den ouden man dood te schieten. Maar ik schoot er opzettelijk naast. Toen Frankenstein dit zag greep hij mijn pistool en schoot zelf . . .

3. DE ARBEID

Het was van groot belang, dat de onderduiker in zijn verblijfplaats werk had, en liefst doelmatig en nuttig werk. Te moeten onderduiken was een hoogst ongewone eis, gesteld door de hoogst ongewone toestanden waarin wij leefden. In die omstandigheid te moeten leeglopen verergerde den toestand van ongewoon tot ongezond. In het begin, toen het onderduiken zich beperkte tot de enkele gevallen van hen die in 't nauw waren gedreven, voelde men de noodzakelijkheid van arbeid voor den onderduiker nog niet zo. Hoofdzaak was, dat de ondergedokene een goede en veilige schuilplaats had en men meende er in te moeten berusten, dat hij dan maar wat vacantie nam, dit was immers onder den dwang van de omstandigheden niet ongewoner dan het onderduiken zelf. Nood breekt wetten, en hier brak de nood de wet, volgens welke men moet werken. Soms was men er zelfs beslist op tegen, dat de onderduiker werken zou, omdat men vreesde, dat hij daarmee zijn veiligheid in gevaar bracht en zijn schuilplaats kon verraden. Toen al gauw het onderduiken tot zijn groten omvang uitgroeide, deed in het ganse vraagstuk dat men zo goed mogelijk oplossen moest, de noodzakelijkheid van een geschikte werkgelegenheid voor den onderduiker zich ernstig voelen. Met de opvatting van een tijdje gedwongen vacantie was men er niet van af, — het was duidelijk, dat het onderduiken een kwestie van langen duur zou worden. Het leeglopen zou de onderduikers noodlottig worden, het zou hen demoraliseren. Het zou hen hinderlijk maken voor hen zelf en hun omgeving. Het zou uitdraaien op lanterfantien, wat in elk geval hun veiligheid en het hele onderduikerswerk in gevaar zou brengen. Aan de abnormale omstandigheden van het onderduiken ontnam men een van de schadelijkste door de mannen aan het werk te zetten: de onderduiker werd er aanstonds heel wat normaler door. Er was ook nog een belangrijke materiële zijde aan het vraagstuk. Zouden de onderduikers niet zelf verdienen, dan zou kostgeld voor hen betaald moeten worden, waar op den duur bedragen mee gemoeid zouden zijn, die niet meer waren te overzien, laat staan door de organisatie bijeen te brengen. Daarom was het niet voldoende, dat de onderduiker bezigheid had. Daarom was het van alle belang, dat hij zoveel mogelijk gewoon werk verrichtte, als 't kon zelfs in zijn vak bleef, en, als dat niet kon, in elk geval werk deed, wat nuttig en doelmatig was. Voor hem zelf was dat ook het gezondste en het beste.

In het begin werden er nog al wat onderduikers bij boeren aan 't werk gezet. Al waren ze niet vakbekwaam, op het land waren ze een bruikbare handreiking, als ze maar werk konden verzetten. De aanraking met het buitenleven was gezond, en aan het werk was men spoedig gewend.

Midden Mei '43, toen de grove maatregelen van den bezetter om de Nederlandse arbeidskrachten in zijn greep te krijgen de burgerij wakker hadden doen schrikken, vond men bij haar veel medewerking, om de onderduikers zoveel mogelijk in hun eigen vak te plaatsen. Later, in den zomer van '44, werd dit weer veel moeilijker. De mogelijkheden om onderduikers onder te brengen raakten toen uitgeput. De werkgelegenheid verminderde naarmate de toestand voor de Duitsers en de door hen bezette en uitgeputte landen critieker werd.

En ook werd het gehalte van de onderduikers er niet beter op: bij hen, die toen onderdoken en die soms al in Duitsland hadden gewerkt, was van beginsel weinig sprake meer. In die periode werden er opnieuw veel bij boeren ondergebracht, ook omdat toen het voedselvraagstuk steeds nijpender werd.

In de periode, waarin het onderduikerswerk het omvangrijkst en het intensiefst was en men het vraagstuk van de werkverschaffing aan de onderduikers zoveel als doenlijk was beheerste, had men de Beurs, waarover reeds verteld is. Zij was de „arbeidsbeurs” van de organisatie, men ving er vraag en aanbod op en wisselde die tegen elkander uit. Boeren en tuinders kon men er

Een houten brievenstandaard door onderduikers in Groningen vervaardigd en voor drie gulden aan de man gebracht.

gewoonlijk vlot kwijt. Ook naar speciale vaklieden als kappers, kleermakers en schoenmakers was altijd veel vraag. Voor slaggers en bakkers wisselden vraag en aanbod sterk af. De meeste moeite had men met kantoorbedienden. Zelden of nooit kon men hen in hun vak plaatsen. In sommige gevallen konden ze ergens ondergebracht worden waar ze de gelegenheid kregen een ambacht te leren, maar meestal ging men met hen den boer op. Men schonk daarbij weinig aandacht aan dien instinctieven afkeer, welken stadse kantoorheer en boer van elkaar hebben die over misverstanden en wederkerige bespotting heen nu in elk geval gelegenheid kregen elkander nader te leren kennen. En gewoonlijk viel het mee, zelfs wat de boerenwaardering betreft voor den spit-arbeid, waarmee het kantoorheertje de handen vereeltte. Later zijn met wisselend succes pogingen in het werk gesteld om onderduikers als huisknecht te plaatsen.

Het ideaal van een uitwisseling van vraag tegen aanbod was in de dikwijls moeilijke omstandigheden natuurlijk niet te bereiken. Gewoonlijk waren er overschotten aan beide kanten, waarbij echter het aanbod wel het grootste overschot had. Soms was de plotselinge toevoer van onderduikers zo groot, dat men wel niet anders kon dan er maar een slag naar slaan. Onderduikende studenten bleven dikwijls doorstuderen en werden zelfs door principiële en moedige hoogleraren, die daartoe het land afreisden, in de gelegenheid gesteld tentamens en examens te doen.

Vele onderduikers kwamen op den duur in het illegale werk terecht en werden medewerkers van de Landelijke Organisatie of van de Landelijke Knokploegen. In het begin hield men wijselijk een strenge scheiding tussen de onderduikers en hen, die voor hen werkten. Maar het lag wel voor de hand, dat men voor kleine hulpdiensten een beroep op den onderduiker en vooral op den principiële onderduiker ging doen. Op deze laatste kon men aan, men had hem onmiddellijk bij de hand, men had een goede contrôle op hem en door zijn onderduiken was hij feitelijk al met de organisatie van het verzet in aanraking gekomen. Hij ondervond aan den lijve de noodzakelijkheid van het werk, zodat hij er zich met overtuiging aan kon geven. Vooral voor de jongeren onder hen bleek, als ze eenmaal een kleinen hulpdienst hadden verricht, het verzetswerk aantrekkelijk te zijn en velen gleden er vanzelf in en werden regelmatig betrokken bij koeriersdiensten, vervalsingen, het rondbrengen van bonkaarten e.d. Door deze zeker niet ongevaarlijke karweitjes kregen velen zo den smaak van het verzetswerk te pakken, dat zij, door LO-medewerkers

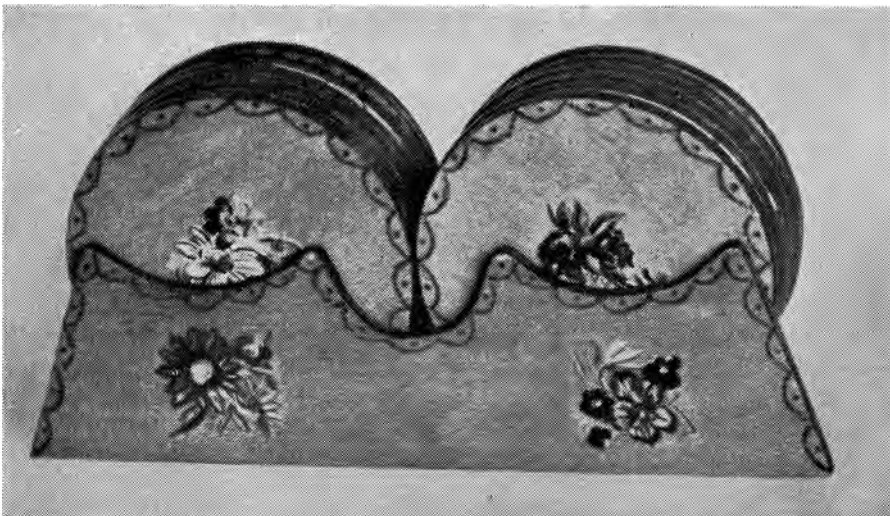
met KP'ers in aanraking gekomen, wel eens met een knokploeg mee op stap gingen of onder elkaar eens iets ondernamen, om hun bruikbaarheid te tonen. Hadden ze er succes mee en bleken ze betrouwbaar, dan werden ze op den duur in een knokploeg opgenomen.

Zoals in de hele onderduikerszorg was er ook in het verschaffen van werkgelegenheid verschil tussen stad en platteland. Op het platteland kwam de onderduiker meestal in het huis van den man voor wien hij werkte. In de stad, en vooral in de grote steden, slaagde men daar alleen maar bij hoge uitzondering in. Voor het platteland kon men daarom het zoeken van een schuilplaats en van werkgelegenheid met elkaar verbinden. In de steden was het doeltreffender, dit afzonderlijk te doen en een adres te zoeken, waar de onderduiker kon wonen, en onafhankelijk daarvan een gelegenheid, waar hij kon werken. Deed zich bij uitzondering een toevallige combinatie van beide gelegenheden voor, dan was er nog niets verloren, dan bracht men ze achteraf tot stand. De vraag naar werkgelegenheid in de steden was zo belangrijk, dat men ze op den duur liet voorgaan: had men in de stad een werkgelegenheid gevonden dan bood men ze een onderduiker reeds aan en zorgde daarna wel, dat hij ergens huisvesting kreeg.

In Amsterdam had de LO een afzonderlijke afdeling, die zich uitsluitend met het vinden en scheppen van werkgelegenheid bezighield. Deze kwam daar o.a. in aanraking met een zekeren De Lange (Arend Smit †) aan de Ceintuurbaan, die veel Joden verzorgde. Hij had er niet minder dan honderd onder zijn hoede, waarvan er zestig waren ondergebracht in Apeldoorn, twintig in Soest en twintig in Amsterdam zelf. Van al deze Joden is er maar één door de SD gepakt en deze ene is na de bevrijding nog uit Duitsland teruggekeerd. Deze De Lange had in zijn huis een heel bedrijf in elkaar gezet om aan geld te komen. Al zijn onderduikers moesten werken. Ze maakten naaibakken, theeblaadjes en ander fijnere werk. Ze vlochten stro en verwerkten het tot tassen, mappen en papiermanden. Ze sneden uit kachelblokken speelgoedscheepjes en vliegtuigen. Met geleende elektrische apparaten werd er gebrandschilderd. Al die huisvlijtproducten werden via betrouwbare winkels verkocht, zulke dingen gingen in dien tijd, toen er in de winkels zo goed als niets was te verkrijgen, wel van de hand. Tot aan het in werking treden van het Nationaal Steun Fonds in '43, dat hem kwam verlichten, heeft De Lange dag en nacht gewerkt om al de artikelen van zijn werkplaats te gelde te maken, ten einde in het onderhoud van zijn onderduikers te kunnen voorzien. Hij is een van diegenen, die even bescheiden als moedig

uit naastenliefde zich voor de zo bitter vervolgde Joodse landgenoten inzette.

Het prachtig resultaat, er honderd van den dood te hebben mogen redden, heeft hij tenslotte met zijn leven moeten bekopen. In den hongerwinter als lid van de KP-Apeldoorn gearresteerd, werd hij als gevangene naar Duitsland vervoerd. Daar overleed hij, in Schwerin, aan

Een door onderduikers vervaardigde houder met 12 onderzetteren voor glazen.

de gevolgen van zijn Duitse gevangenschap, op 5 Juni '45, kort na de bevrijding, die te laat kwam voor zijn behoud.

Ook in kleine steden was het moeilijk onderduikers te plaatsen bij mensen, bij wie ze tegelijkertijd werk vonden, al probeerde men het wel dikwijls, zoals o.a. in Enschede. Hier echter liet men, als de combinatie niet lukte, niet de werkgelegenheid maar de schuilplaats voorgaan: eerst als men deze laatste voor een onderduiker had gevonden zocht men naar een werkgelegenheid voor hem. Loodgieters, timmerlieden, kleermakers konden hier steeds in hun eigen vak worden geplaatst, aan kleermakers had men er zelfs een groot gebrek. Voor kantoorbedienden en studenten die hun studie moesten onderbreken was het lastiger om werk te vinden, maar in Enschede deed men aan omscholing: een kantoorbediende werd omgeschoold tot kapper, een bakker tot flessenspoeler in een apotheek, een student tot stanzer, die haakjes stansde aan nood-elastiek.

Bij het te werk stellen van de onderduikers waren de al eerder besproken contacten met de gewestelijke arbeidsbureaux van het hoogste belang. Vrijwel overal werkten de ambtenaren van de gewestelijke arbeidsbureaux met de LO mee. Zo kreeg men in Tilburg van het gewestelijk arbeidsbureau geregeld inlichting waar arbeiders werden gevraagd. Met die gegevens bezocht de medewerker van de LO de werkgevers, om hen eens te polsen, of ze bereid waren onderduikers in hun bedrijf te nemen. Hij gaf hun raad, hoe de illegale arbeiders in de administratie onder te brengen, en het gewestelijk arbeidsbureau zou hun tewerkstelling legaliseren.

De LO probeerde de onderduikers zoveel mogelijk geplaatst te krijgen in kleinere bedrijven, die niet voor de Duitsers werkten. Het was natuurlijk eenvoudiger om hen in de grote „S-betrieben” te plaatsen, die veel arbeidskrachten ineens konden opnemen en waar de arbeider beter beschermd was met een Ausweis, waarop het „S-betrieb” vermeld stond. Maar uit beginsel nam men liever het grotere risico van de plaatsing bij de kleinere bedrijven, waar de arbeider toch ook altijd nog de bescherming had van de zij het clandestien verstrekte legalisatie van het gewestelijke arbeidsbureau. Slechts in uiterste gevallen plaatste men arbeiders in een „S-betrieb” en dan nog alleen in die groot-bedrijven, waarvan vast stond, dat houding en geest er goed waren en dat enige vermeerdering van arbeidskrachten in geen enkel opzicht de productie vergrootte, zoals bij Philips in Eindhoven en de Volt-fabrieken te Tilburg. De LO bracht een vast contact tussen de Philips en Volt-fabrieken en het gewestelijke arbeidsbureau tot stand. Men slaagde in Tilburg er ook in, een aantal onderduikers als baanwachter bij de Nederlandse Spoorwegen geplaatst te krijgen.

Het liefst hield men ook hier den onderduiker in zijn eigen vak. Men onderscheidde de onderduikers in zware en minder zware gevallen, en deze laatsten deelde men weer in twee groepen in: in die van hen die al in Duitsland gewerkt hadden en die van de beginselvastere, die onmiddellijk bij een oproep voor Duitsland waren ondergedoken. Men vond het in Tilburg veiliger deze laatste groep in een andere stad in kleinere bedrijven onder te brengen, waartoe weer een samenwerking tot stand gebracht werd met het gewestelijk arbeidsbureau te Breda. Achteraf bleek het elders te werk stellen van deze onderduikers niet eens nodig, omdat men op het overgrote deel van het Tilburgse politiecorps aan kon. Men zocht toen ook voor de Tilburgse onderduikers werk in de stad zelf en gaf hun het consigne, voorzichtigheidshalve niet thuis te slapen.

Ten opzichte van de zware gevallen werd een bijzondere omzichtigheid in acht genomen. Omdat zij ergens veilig geborgen moesten zijn werden zij bij boerenbedrijven geplaatst en hiervoor had men een vaste en geregelde verbinding met de Nederlandsche Heidemaatschappij en met de landelijke gemeenten in de omgeving, als Haaren, Dongen, Esch,

Een bedrukt klesdje, waarvan de onderduikers in Hillegersberg er plm. 6000 maakten.

Lage Mierde, Helvoirt, Oisterwijk, welke gemeenten de LO overigens ook een stroom van blanco persoonsbewijzen in handen speelden ten behoeve van thuisgekomen arbeiders uit Duitsland, die niet meer terugwilden.

Het beginsel, waarnaar men in Tilburg handelde, om de onderduikers niet onder te brengen in de grootbedrijven, die middellijk of onmiddellijk voor de Duitse oorlogsvoering werkten, was een beginsel, dat bij de gehele LO gold. Als men in Nederland toch weer werkte voor de Duitsers, ging het effect van het onderduiken verloren. De grenzen waren natuurlijk niet altijd nauwkeurig te trekken. Wij zagen al, dat er grootbedrijven waren, die opzettelijk een flink arbeidsoverschot onderhielden, zonder hun productie te vergroten, en in dit verband werd ook het Philipsbedrijf genoemd (waar tijdens de bezetting o.a. in 't geheim de zender werd gebouwd, die onmiddellijk na de bevrijding van Brabant aan Herrijzend Nederland ter beschikking kon worden gesteld). Maar er waren in de onmiddellijke omgeving ook bedrijven, waar de directie hen die poogden te saboteren op hun nummer zette, waar men de Duitse sympathie niet in gevaar wilde brengen, maar ze ten behoeve van het in stand houden van het bedrijf benutte, waar men, voor de onmiddellijke Duitse oorlogsvoering, voor Kriegsmarine en Luftfahrtministerium werkzaam, er op uit was met een werfagent Duitse miljoenenorders binnen te halen, machines toegewezen te krijgen ter vergroting van het machinepark en dit — men heeft het bij de dikwijls zonderlinge bijzondere rechtspleging, die de tribunalen kleine collaborateurtjes liet veroordelen en groten uit hun handen hield, pijnlijk kunnen ervaren — dit niet alleen straffeloos konden doen, maar met de nodige tam-tam de feitelijke bezettingsschande nog hebben kunnen omzetten in een onmiddellijken na-oorlogsen goodwill in 's lands deviezenherrijzing. Al hadden zij

dan niet den vijand wederstaan, integendeel diens sympathie gewonnen om die zich ten nutte te maken, zij hebben met succes de wangunst van oorlogs- en na-oorlogstijd weerstaan en haalden, volledig bedrijfsklaar en uitgerust als zij na den oorlog waren, hun schitterend koopmansgelijk tegenover die dikwijls kleinere bedrijven, die ten gevolge van hun principiële houding zich aan het eind zagen onthand en beroofd. Maar hoe florissant het wedden op deze kaart ook allemaal gegaan is, de Landelijke Organisatie van toen hield aan haar goed beginsel vast en achtte de onderduikers in de voor de Duitse oorlogsvoering werkende bedrijven volkomen misplaatst; als ze dan al niet naar Duitsland gingen, hun arbeidskracht kwam in die bedrijven de Duitsers niettemin ten goede.

De LO heeft de onderduikers met velen te werk gesteld bij de boeren, in land- en tuinbouw, en een welkom afzetgebied voor onderduikers was de om die reden befaamde Noord-Oostpolder. Dit hield ook middellijk het Duitse belang in, dat betrokken was bij de voedselvoorziening. Maar in de eerste plaats werkten de mannen hier toch voor de Nederlandse bevolking, en in de tweede plaats werden ze in elk geval onttrokken aan den onmiddellijken arbeid voor de Duitse oorlogsvoering.

Inderdaad, als men hier toch voor de Duitsers werkte, welken feitelijken zin had het onderduiken dan? Toch ontmoet men in de relazen van het lief en leed der onderduikers de zonderlinge opvatting, dat het een met het ander was te verbinden. In Groningen wilde een gastheer zijn onderduiker dwingen te gaan spitten voor de Organisation Todt aan tankgrachten en loopgraven, omdat hij dan f 40.— per week en extra bonnen kreeg. Toen de onderduiker, zoals vanzelfsprekend was, weigerde, werd hij weggestuurd en hij kreeg bovendien nog den kous op den kop bij zijn familie, bij wie hij terugkeerde en die vond, dat hij beter had kunnen gaan spitten dan thuis in ledigheid rond te lopen.

Gevallen als deze stonden evenwel op zichzelf en vormen de uitzonderingen.

De illegaliteit zelf organiseerde voor de onderduikers werk en werkjes, waarvan de opbrengst ten goede kwam aan het verzet. Zo maakten onderduikers in Joure tegels, die op den duur duizenden guldens opbrachten. In het kamp te Helden werden voor hetzelfde doel snij- en figuurzaagwerk gemaakt. In Friesland had men een tijdlang een levendigen handel in foto's van de koninklijke familie, de afdrukken werden vervaardigd van een negatief, dat een medewerker toevallig in handen had gekregen. In dezelfde provincie is een bepaald soort gong populair geweest, die het product van gezamenlijke arbeid van onderduikers was.

Een Leeuwardens medewerker was op het denkbeeld gekomen. Hij kocht restanten hard hout op, hout van berken, eiken, accasia's, en liet die bij relaties in de stad volgens verschillende malletjes machinaal zagen. De onderduikers kregen die plankjes thuis, ze moesten ze schuren, beitsen of lakken en zo bewerken, dat het sierlijke gongs werden. Voor de klepels werden afvaleindjes buis gebruikt, die op vijf verschillende maten werden afgezaagd en bij verschillende fabrieken werden geschuurd, gespoten of verchromd. De onderduikers deden thuis elk het hun opgedragen onderdeel van het werk, het afwerken van de gong met de klepeltjes gebeurde bij den plaatselijken LO-medewerker thuis. De gongs werden rechtstreeks bij particulieren verkocht en gingen in dien tijd, toen bij de schaarste in de winkels zulke dingen een goede kans maakten, vrij goed van de hand. Er zijn er ruim 500 verkocht, die in totaal f 10.000 hebben opgebracht. De onderduikers kregen voor een volle week arbeid f 25.—, na aftrek daarvan kon aan het Nationaal Steunfonds nog f 3000.— worden afgedragen. Zo zat er muziek in die gongs, en voor hen, die ze in bezit kregen, zit er nog altijd muziek in, die met de klepeltjes meeklinkt, de muziek van de herinnering aan aller gezamenlijke inspanning in dien vreselijken tijd, om den verschrikkelijken bezetter, die ons in zijn dodelijken greep hield, te wederstaan.

Een door onderduikers gemaakt hangertje in de nationale kleuren. In vrijwel dezelfde uitvoering werden eveneens een groot aantal boekenleggers vervaardigd.

De grote zorg van de LO om haar onderduikers te werk te stellen werd dikwijls verlicht door persoonlijke initiatieven. In Hoogeveen was een timmerfabriekje dat bij voorkeur onderduikers als knechts nam en toen de ondernemer op deze wijze meer knechts kreeg dan hij kon gebruiken zette hij een meubelfabriekje op, dat in dien tijd, waarin er zoveel tekort aan huisraad ontstond, uitstekend floreerde. In Nijverdal weer werden onderduikers, die men niet in hun vak had kunnen plaatsen, aan de fabricatie van strotassen gezet: drieduizend gevlochten strotassen gingen wekelijks de deur uit en werden verhandeld.

Een levendige illustratie van de belangrijkheid dezer persoonlijke werkzaamheid geeft Heemstede, waar een familie doorlopend een vijftientig à dertig onderduikers in een geïmproviseerd bedrijf aan het werk had. Er werden daar goede salarissen betaald. De persoon in kwestie had in de jaren voor den oorlog de vertegenwoordiging voor Nederland gehad van Zeiss in Jena en de Zeiss Ikonfabrieken in Berlijn en deze vertegenwoordiging na de nazificering van Duitsland neergelegd: in '34 begon hij toen met een metaalwarenfabriek. Na de Mei-dagen van '40 werd ten behoeve van onderduikende militairen, die aan de gevangenneming ontsnapten, de inventaris van de fabriek overgebracht naar een groot duivenhok achter in den tuin:

oud strijdmakkers van twee zonen, die officier in het Nederlandse leger waren geweest, studenten uit Delft en later allerlei andere onderduikers, hebben hier geregeld werk gevonden, in de werkplaats stonden gewoonlijk vijftientig à dertig man. Het materiaal was metaalafval, oud ijzer en chassisstukken van gesloopte auto's. Nieuw ijzer en metaal kon men niet kopen zonder inschrijving bij het rijksbureau voor metalen, en het risico daarvan wilde men liever vermijden. Van dat oude materiaal werden lichtkronen, schemerlampen en noodkachels gemaakt, die in den handel werden gebracht en bij den verkoop waarvan ook weer zoveel mogelijk onderduikers werden betrokken. In den hongervinter konden overigens nog verschillende hulpbehoevenden met een noodkachel worden geholpen. Doordat men er ook over technici beschikte, o.a. over een student-tekenaar uit Delft, werden er een tijdlang ook tekeningen gemaakt voor de militaire spionage.

Er waren doeltreffende maatregelen genomen voor de beveiliging. De werkplaats had een elektrische alarminstallatie en een verborgen noodluik in den achterwand, waardoor de mannen konden verdwijnen in een schuilkelder in den tuin van den buurman, een hoogleraar, die in het complot was betrokken. Van tijd tot tijd werden er alarmoefeningen gehouden en men deed het met de stopwatch erbij: na enige oefeningen konden in een recordtijd van 35 seconden 25 mannen verdwijnen. Toen het een keer ernst was bij een huiszoeking door Duitsers en NSB'ers waren de mannen in ruim een halve minuut onvindbaar verdwenen. De onderduikers woonden verspreid in de buurt. Met twee en drie kwamen zij naar de werkplaats, maar tevoren was de omgeving verkend; men wachtte tot het zonnescherm van het woonhuis was opgehaald, dat was het sein op veilig. De beveiliging bleek inderdaad een vuurproef te kunnen doorstaan: de bij de huiszoeking woedend geworden Duitsers, die allerlei illegale lectuur hadden gevonden, gingen ook naar

de werkplaats achter in den tuin. De onderduikers, na het electrisch alarm, waren weg en de machines lagen haastig bedolven onder bergen oud roest en brokstukken van autowrakken, maar de Duitsers lieten zich overtuigen, dat deze rommel een verzamelliefhebberij van een der zonen was.

Men heeft er nog andere benauwde ogenblikken gekend dan deze. Een zestienjarige jongen, die dagelijks voor de onderduikers in de werkplaats een ketel warm eten haalde uit de centrale keuken in Haarlem, waarmee de mannen hun rantsoen aanvulden, werd op diefstal van een pakje shag betrapt en men dreigde dit aan zijn vader te zullen zeggen, die tegen het weekeinde thuis zou komen. De jongen heeft den angst, dat zijn vader het te weten zou komen, zo vergroot, dat hij er den meest radicalen maatregel tegenoverstelde: hij schreef aan de Haarlemse Feldgendarmierie naast de Ortskommandantur een briefkaart, waarop hij de werkplaats verried. „Doe er deze week nog een inval”

schreef hij, in de overtuiging, dat de mannen dan voor de thuiskomst van zijn vader allemaal gearresteerd zouden zijn, waarmee het gevaar voor hem zou zijn geweken. En hij ondertekende met puber bravoure: „Hou Zee, Heil Hitler”. Gelukkig was er in Heemstede een postbeambte, wiens aandacht op den inhoud van de briefkaart werd getrokken en die de kaart achterhield, in een enveloppe deed en deze doorzond aan het adres, dat de jongen aan de Duitsers had opgegeven. Zo kwam de briefkaart in de werkplaats aan. Men kan zich voorstellen, hoe de mannen schrokken toen ze zagen aan welk gevaar ze hadden blootgestaan, en hoe dankbaar ze den onbekenden postambtenaar waren! (Deze postambtenaar heeft zich anoniem gehouden; men heeft hem, ondanks verschillende pogingen, nooit achterhaald). Nu men in de werkplaats de briefkaart had moest men toch nog op zijn hoede zijn, omdat een jongen met zulke verdringen tot volkomen onberekenbare reacties in staat was. Zag hij, dat er niets gebeurde, dan zou hij zich wellicht opnieuw tot de Duitsers wenden: Daarom heeft men in zijn tegenwoordigheid een komst van de Duitsers geëncèneerd en den daarbij gevluchten jongen door bemiddeling van een Haarlemse relatie bij deze ondergebracht en onder toezicht gesteld.

De waakzame postbeambte heeft een ramp voorkomen, tot geluk van allen die behouden bleven niet alleen, maar ook tot dat van den jongen, die, uit vrees voor de straf voor den diefstal van een pakje shag, de levens van vijftientig mannen, waaronder vaders van kinderen, in de waagschaal stelde en, was zijn verraad gelukt, vanaf het ogenblik dat hij tot het inzicht van zijn daad zou zijn gekomen, zijn geweten en zijn herinnering ondraaglijk zou hebben belast.

4. DE FINANCIËLE VERZORGING

De financiering van het verzet is een belangrijk en boeiend aspect ervan. Er zijn enorme bedragen mee gemoeid geweest zonder bank-conto's, zonder feitelijk administratief beheer, zonder accountantscontrôle. Het goed vertrouwen en het verantwoordelijkheidsbesef van de mensen zelf om dat vertrouwen niet te beschamen speelden een beslissende rol bij het beheer van grote bedragen. Deze eigenaardige autonomie hield een zekere vlotheid in, die in den gang van zaken ook nodig was. Het geld zat om zo te zeggen niet

Een sigarettendoover, gemaakt uit totaal zes en een kwart cent, de populaire aanduiding en taxatiewaarde van Seyss Inquart.